

Danuta Kuźnicka

Badania z pogranicza literatury i innych dziedzin sztuki, prowadzone w instytucie sztuki PAN

Biuletyn Polonistyczny 20/4 (66), 59-67

1977

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RÓŻNE

BADANIA Z POGRANICZA LITERATURY I INNYCH DZIEDZIN SZTUKI PROWADZONE W INSTYTUCIE SZTUKI PAN

Organicznie związana z kulturą sztuka słowa stale wchodzi w związki z innymi dziedzinami artystycznymi, a badania wszelkich dyscyplin twórczych są często uwikłane w literaturoznawstwo. Lingwistyka dostarcza metod do badania nie tylko literatury, ale i innych sztuk. Zjawiska te znajdują wyraz m.in. w pracach prowadzonych w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk.

Metody językoznawcze stosuje w swych pracach Grzegorz Sinko z Pracowni Teatru Współczesnego Zakładu Historii i Teorii Teatru. Najnowsze osiągnięcia współczesnej lingwistyki światowej i semantyki generatywnej zastosował on np. w badaniu dramatu współczesnego w swej nowej książce pt. "Kryzys języka w dramacie współczesnym. Rzeczywistość czy złudzenie" (Wrocław 1977) w celu konfrontacji tezy o kryzysie języka ze stanem badań językoznawczych. Swe rozważania opiera na analizie wybranych dramatów świata ostatnich lat. W książce znajdujemy omówienie dzieł m.in. Petera Handkego, Eugène'a Ionesco, Samuela Becketta.

Obecnie Grzegorz Sinko pracuje nad semiologicznymi i antropologicznymi podstawami zapisu i rekonstrukcji przedstawienia teatralnego, służącymi rozwiązaniu kluczowych problemów teoretycznych leżących u podstaw opisu i zapisu spektaklu w języku naturalnym.

W Zakładzie Historii i Teorii Muzyki Michał Bristiger prowadzi teoretyczne studia nad związkami muzyki ze słowem, uwzględniające zagadnienia lingwistyki i poetyki. Ogromnie interesująca jest metodologia tej pracy: punktem wyjścia analizy muzykologa są poszczególne poziomy językowe, i taki właśnie – językoznawczy – układ obowiązuje w całości.

W tworzywie językowym literatury zakodowany jest olbrzymi zbiór

wiadomości o świecie, w którym powstał dany utwór. Analiza dzieła sztuki słowa może służyć poznaniu stylu życia, obyczajów i zachowań w dawnych wiekach, a nawet zjawisk tak ulotnych, jak gest i mimika. Taką właśnie próbę rekonstrukcji dawnego aktorstwa w oparciu o teksty literackie prezentuje Jacek Lipiński w swej książce "Sztuka aktorska w Polsce". Tom pierwszy, dotyczący okresu 1500-1633, został już wydany (Warszawa 1974), natomiast tom drugi – obejmujący lata 1634-1764 – przekazany będzie do wydawnictwa w połowie roku 1979. Zaplanowany jest też tom trzeci, który obejmie okres 1764-1830. Materiałem analizy jest tu w dużej mierze ikonografia poświęcona postaciom scenicznym, ich gestom i ruchowi, ale trzon zasadniczy dociekań autora stanowi tekst, który, jak się okazuje, jest źródłem wielu informacji o sztuce aktorskiej dawnych wieków.

Ciekawe, że możliwy jest także zabieg odwrotny – ukazanie pewnych walorów literatury w wyniku analizy innej dyscypliny artystycznej. Takie próby są szczególnie uzasadnione właśnie w teatrze, gdzie dzieło tworzy współdziałanie wielu środków artystycznych.

Budowa sceny teatralnej odzwierciedla kulturę i umysłowość ludzi, którzy ją tworzą; odpowiada sposobowi widzenia świata, któremu dają oni wyraz w pisanych dla tej sceny utworach literackich.

Specjalizująca się w zagadnieniach architektury teatralnej w Zakładzie Historii i Teorii Teatru Barbara Król-Kaczorowska prowadzi badania nad budynkami teatralnymi w Polsce w XX wieku. Przygotowuje też publikację poświęconą rozwojowi i funkcji budynku teatralnego w Polsce na tle przemian teatru europejskiego.

Ale słowo w sztuce scenicznej jest nie tylko jednym z tworzyw wypowiedzi artystycznej – bardzo często ono właśnie decyduje o jej kształcie i charakterze. Dlatego też wszelkie prace teatrologiczne łączą się w różny sposób z literaturoznawstwem. Charakter dziedziny teatralnej implikuje badania pograniczne.

Całokształtowi studiów teatrologicznych poświęcony jest wydawany przez Instytut Sztuki PAN kwartalnik "Pamiętnik Teatralny", redagowany przez Bohdana Korzeniewskiego i Zbigniewa Raszewskiego.

W Zakładzie Historii i Teorii Teatru prowadzone są też różnorodne

badania nad sztuką sceniczną, w tym także prace poświęcone dramatowi. I tak, Lech Sokół przygotowuje rozprawę omawiającą koncepcję teatru i dramatu Stanisława Ignacego Witkiewicza i Augusta Strindberga. Jest to praca komparatystyczna, ukazująca poglądy obu twórców na tle współczesnych im zjawisk literackich i dokonań teatralnych. Ważnym elementem tej pracy jest ukazanie w dziełach Witkiewicza i Strindberga pewnych ogólnoeuropejskich, intrygujących wątków, np. wampiryzmu. Planowanym terminem zakończenia badań jest rok 1980.

Twórczość Stanisława Ignacego Witkiewicza była przedmiotem zainteresowania Lecha Sokoła już uprzednio: jest on autorem książki pt. "Groteska w teatrze Stanisława Ignacego Witkiewicza" (Wrocław 1973). Kontynuuje też swoje badania nad groteską, dokonując przeglądu teorii tego zjawiska estetycznego w aspekcie historycznym – od pojawienia się terminu na przełomie XV i XVI wieku, poprzez pierwsze prace teoretyczne z roku 1761 i rozwój studiów w wiekach następnych.

Znaczenie kształtu językowego dramatu dla realizacji scenicznej jest przedmiotem zainteresowania Danuty Kuźnickiej, która przygotowuje do druku omówienie nowego tłumaczenia "Hamleta" Williama Shakespearea, dokonanego przez Macieja Słomczyńskiego, oraz konsekwencji zmian inscenizacyjnych i interpretacyjnych proponowanych w tym przekładzie.

Dzieje sceniczne dramatów Giraudoux i ich znaczenie w ewolucji naszej sceny omawia Maria Olga Bienka w wydanej niedawno książce "Giraudoux w teatrze polskim" (Wrocław 1976).

Sprawom literatury polskiej na obcej scenie poświęcona jest natomiast praca Tadeusza Siverta, którego przedmiotem zainteresowania są obecnie teatralia polskie we Francji na przełomie XIX i XX wieku. W przygotowywanej przez niego książce "Polacy w Paryżu" znajdziemy rozdział poświęcony adaptacjom scenicznym Henryka Sienkiewicza: "Quo vadis" i trylogii.

Spośród opracowań z dziejów teatru polskiego historyków literatury zainteresują zapewne znajdujące się w przygotowaniu do druku "Akta cenzury 1815-1915", autorstwa Henryki Secomskiej. Przedstawione w nich będą, w formie druku bibliofilskiego, dzieje carskiej cenzury teatralnej i literackiej. W centrum zainteresowania autorki znajduje się "wieszczki"

okres polskiego dramatu i poezji – romantyzm, a później dwie wielkie epoki, pozytywizm i Młoda Polska, gdzie znów nowe jakości literackie współtworzyły nową scenę. Zgromadzony i opracowany przez Secomską materiał wykazuje, iż cenzorzy częstokroć bardziej wnikliwie niż krytycy oceniali dzieła artystyczne, bywali od nich wrażliwsi na najsubtelniej zakamuflowane treści ideowe i emocjonalne.

Wśród prac Pracowni Historii Teatru znajdują się publikacje podstawowych źródeł dotyczących sztuki scenicznej w naszym kraju. Szczególnie ważną pozycję stanowią tu publikowane w postaci powielanej, a sporządzane przez wielu autorów, repertuary scen zawodowych w różnych epokach. Jest to nieocenione kompendium dla historyka literatury interesującego się podłożem kulturalnym literatury danej epoki. Repertuary są na pewno niezbędne badaczom dramatu, dla których dzieje sceniczne poszczególnych utworów stanowią problem niebagatelny. Obecnie prace te koncentrują się wokół sceny przełomu XIX i XX wieku. Henryka Secomska przygotowuje repertuar teatrów warszawskich lat 1890-1900; kontynuację podjął Piotr Domański, który zajął się okresem 1901-1918. Jeden z teatrów warszawskich – Teatr Ludowy w latach 1899-1906 – opracowuje Maria Wosiek. Także inne sceny polskie znajdują się w planach badawczych Pracowni: repertuar Teatru Miejskiego w Krakowie pod dyktando Tadeusza Pawlikowskiego, a następnie Józefa Kotarbińskiego, zestawia Jerzy Got i Emil Orzechowski, repertuarem teatru lubelskiego w latach 1864-1900 zajął się Stefan Kruk.

Współczesne życie sceny w naszym kraju rejestruje "Almanach Sceny Polskiej", redagowany obecnie przez Kazimierza Andrzeja Wysińskiego. Wydawnictwo to przynosi coroczną ewidencję wszystkich premier, a także znajdujących się w repertuarze sztuk z sezonów poprzednich, wszystkich teatrów dramatycznych, muzycznych i lalkowych w kraju. "Almanach Sceny Polskiej" wydawany jest od sezonu 1959/1960 do dziś. Uzupełnieniem informacji z pierwszych piętnastu lat powojennych, 1944-1959, zajmuje się Danuta Kuźnicka.

Dzieje teatru nierozzerwalnie łączą się z dziejami dramatu. W instytucie Sztuki PAN powstaje pięciotomowa "Historia teatru polskiego", nad którą pracuje wiele osób z całego kraju. Redakcją części historycznej

zajmuje się Tadeusz Sivert, współczesnej – Stanisław Marczak-Oborski. Autorką tomu I – "Teatr w Polsce w XVIII wieku", jest Karyna Wierzbicka-Michalska. Tom ten, wydany w bieżącym roku (Warszawa 1977), znajduje się już w księgarniach. W tomie II, redagowanym przez Zbigniewa Jabłońskiego, zamieszczono teksty wielu autorów poświęcone dziejom teatru polskiego od 1795 do 1864 roku. Podobnie tomy III i IV to prace zbiorowe: tom III – "Dzieje teatru polskiego od r. 1865 do schyłku XIX wieku", tom IV – "Dzieje teatru polskiego w latach 1900-1918", redaguje Tadeusz Sivert (tom IV – z Romanem Taborskim). Redaktorem tomu V, "Dzieje teatru polskiego od 1918 roku", jest Stanisław Marczak-Oborski.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania tego badacza jest okres międzywojenny i czasy okupacji. Autor "Teatru czasu wojny" (Warszawa 1967) i "Życia teatralnego w Polsce w latach 1944-1964" (Warszawa 1968) opracowuje obecnie "Życie teatralne w Polsce w latach 1918-1939", gdzie wiele miejsca poświęcone będzie sprawom dramaturgii i krytyki teatralnej oraz ich związkom z ówczesnymi wydarzeniami artystycznymi.

U podłoża sztuki teatru leży dzieło literackie, i nie można go pominąć w żadnych badaniach teatrologicznych. Dzieło filmowe również powstaje na bazie scenariusza literackiego, lecz z reguły nie funkcjonuje on dziś jako odrębny utwór literacki. Badania literackie nie wpływają w oczywisty sposób na tworzywa filmu, i dlatego związki literatury i sztuki ekranu chce traktować jako zderzenie dwu dyscyplin artystycznych. Film może oczywiście, i bardzo często jest tak w istocie, łączyć się z literaturą najgłębszymi kanałami kulturowymi, kiedy to eksploatuje sferę mitu czy tropów artystycznych. I to jest właśnie interesująca nas tu gałąź badań interdyscyplinarnych.

W tym zakresie obszar pogranicza penetruje od dawna Aleksander Jackiewicz. W ostatnich latach ogłosił on "Niebezpieczne związki literatury i filmu" (Warszawa 1971), "Historię literatury w moim kinie" (Warszawa 1974), a wreszcie książkę z pogranicza literatury, socjologii, filmoznawstwa i wiedzy o kulturze – "Antropologia filmu" (Kraków 1975). Obecnie w ramach tematu "Film polski w relacjach z innymi dziedzinami twórczości" przygotowuje syntezę na temat "Związków filmu z literaturą

i teatrem", gdzie kwestie teoretyczne omawiane będą na przykładzie światowego filmu i teatru oraz literatury powszechnej. Celem badań jest ukazanie, jak w filmie odzwierciedliły się dzieje sztuk innych.

Zaplanowana jako dzieło wielotomowe "Teoria kina", tego samego autorstwa, w tomie trzecim zawierać będzie zagadnienie "Film w kulturze", gdzie rozważane będą związki X Muzy z innymi dziedzinami twórczości artystycznej.

Zestawienie dwu dziedzin sztuki dostarcza wielu nowych wiadomości o każdej z nich, ujawnia walory czasem wręcz zaskakujące. Równie inspirujące może być ukazanie związków paru konkretnych dzieł. Pozwala to prześledzić wzajemne wpływy, ustalić rodowód któregoś z nich czy wreszcie dotrzeć do najgłębszych warstw sposobu istnienia dzieła sztuki.

Związkami plastyki i literatury zajmuje się Wiesław Juszcak z Zakładu Historii i Teorii Sztuk Plastycznych. Przygotowuje on obecnie publikację pt. "Witraże wawelskie", której tematem jest omówienie wybranych dramatów i rapsodów Stanisława Wyspiańskiego w związku z programem ikonograficznym witraży wawelskich. W dziele twórczym Wyspiańskiego synteza sztuk, ich wzajemne związki estetyczne były istotą wypowiedzi artystycznej. Symbolika dramatów i ich najgłębszy sens nie istniałyby bez wzajemnego przenikania się plastyki scenicznej, muzyki i słowa. Praca, w której omawia się "Legendę", "Bolesława Śmiałego" i rapsody w oparciu o analizę genialnych szkiców z katedry wawelskiej, to nie tylko ciekawe postawienie problemu, ale także próba wnikięcia w sposób myślenia Wyspiańskiego i ujawnienia jego kategorii twórczych. Śmiem twierdzić, że czysto literacka analiza dzieł Stanisława Wyspiańskiego nie może wyjaśnić pełni jego myśli i ich artystycznej głębi.

Wiesław Juszcak jest też autorem artykułu "Lekcja pejzażu według »Króla-Ducha«", drukowanego w "Tekstach" w r. 1976. W pracy tej ukazuje fascynujące malarskie wizje Juliusza Słowackiego na tle możliwości technicznych współczesnej mu plastyki.

Podobny charakter reprezentuje, poświęcone czasom dawniejszym, opracowanie Stanisława Mossakowskiego z Zakładu Historii i Teorii Sztuk Plastycznych - "Drzwi Gnieźnieńskie a »Kronika« mistrza Wincentego", fragment oddanej do druku książki pt. "Sztuka jako świadectwo

czasu" (Wyd. "Arkady"). W artykule tym autor ukazuje ściśle związki obu dzieł sztuki z aktualnymi prądami umysłowymi epoki i z myślą polityczną oraz kulturą intelektualną rodzimej, polskiej elity. Drzwi Gnieźnieńskie i "Kronika" Wincentego Kadłubka wykazują uderzające podobieństwo struktury: w obydwu – w każdym oczywiście innymi, właściwymi danej dziedzinie sztuki środkami – temat główny opatrzony jest komentarzem służącym sformułowaniu ogólnych prawd moralnych. Analogiczny jest stosunek ich twórców do dziedzictwa starożytności i natury, a zdecydowanie zdumiewa możliwość odnalezienia w Drzwiach Gnieźnieńskich i "Kronice" tych samych metafor zwierzęcych i roślinnych. Praca Stanisława Mossakowskiego ukazuje związki literatury i plastyki w XII wieku jako przejawiający się w kulturze rys ówczesnego sposobu widzenia świata.

Prześledzenie związków i wzajemnych wpływów dzieł sztuki nie jest zadaniem łatwym. Nić wiążąca dzieła wywodzi się czasem ze wspólnego podłoża kulturowego, kiedy indziej ze zbliżonego sposobu myślenia, czy wreszcie z najogólniejszej inspiracji. Zjawiskiem powszechnym i wszechogarniającym w kulturze jest wzajemne oddziaływanie na siebie osobowości artystycznych.

I tak, związki Wojciecha Weissa ze Stanisławem Przybyszewskim są jednym z elementów analizy Wiesława Juszcza w jego monografii pt. "Młody Weiss", której celem jest ukazanie narodzin ekspresjonizmu. Środowisko artystyczne Krakowa przełomu wieków było tak zwarte, że przedstawienie sieci wzajemnych wpływów jest nieodzowne dla dotarcia do prawdy tamtych czasów. Wprowadzenie do piątego tomu serii "Aurigi" – "Malarstwo polskie", poświęconego modernizmowi, które przygotował również Wiesław Juszcza, w dużej mierze prezentować będzie tę problematykę.

Ukazane tu zjawiska łączą się ściśle z życiem środowisk twórczych, gdzie powinowactwo duchowe ma często wymiar postawy artystycznej, sądu o świecie. Poglądy twórców różnych dziedzin na sztukę to specjalny wycinek obszaru pogranicza. Czasem odkrywcze spojrzenie innego artysty pozwala ujawnić w dziele pisarza walory nieoczekiwane. Również sądy pisarzy o utworach z innych dziedzin mają znaczenie jako przebieg ich

wrażliwości czy upodobań, a także wskazują na sposób funkcjonowania danego dzieła.

Pracownicy Zakładu Historii i Teorii Sztuk Plastycznych przygotowują szereg antologii europejskiej myśli o sztuce. "Francuską krytykę artystyczną XIX wieku – Romantyzm. Realizm" opracowuje Hanna Morawska. W tym trzypiętomowym wydawnictwie znajdują się, m.in., wypowiedzi Emila Zoli, Honoriusza Balzaka i braci Goncourtów. Zoli poświęcona jest nadto osobna publikacja tej samej autorki pt. "Zola o sztuce".

"Angielska myśl o sztuce w XVIII wieku" – to zbiór tekstów przygotowywanych przez Stefana Morawskiego i Wiesława Juszcza. W planach znajduje się też antologia Wiesława Juszcza "Blake o sztuce" oraz wiążący się z kręgiem twórców epoki Młodej Polski zbiór tekstów o malarzach pt. "Antologia polskiej krytyki artystycznej 1890–1918", gdzie zamieszczono, między innymi, wypowiedzi Jana Kasprówicza, Marii Konopnickiej, Zenona Przesmyckiego.

Zjawiskiem równie istotnym, jak wpływające na kształt dzieł opinie odbiorców, jest funkcjonowanie cudzej twórczości w kreacjach danego artysty. Ważkie elementy dla analizy znaczenia literatury w działalności twórców innej dziedziny znajdziemy w pracy Jerzego Timoszewicza, zajmującego się obecnie wielkim polskim artystą teatru, Leonem Schillerem. Opracowując spuściznę tego reżysera, Timoszewicz przygotowuje również edycję jego pism z lat 1908–1954. Trudno przecenić wagę zawartych w nich przemyśleń i rozważań Schillera na temat dramaturgii polskiej i obcej.

Podobny charakter mają studia Lidii Kuchtówny, która przygotowuje monografię pt. "Sztuka aktorska i działalność Ireny Solskiej na tle tendencji artystycznych epoki". Jednym z istotnych elementów tej pracy jest ukazanie roli wielkiej aktorki w percepcji repertuaru modernistycznego. Poetyczność gry Solskiej, wyczucie symbolu i składający się na niezwykłą osobowość jej "narkotyczny" talent wywierały olbrzymi wpływ na twórczość dramatopisarską epoki. W latach późniejszych artystka była niezrównaną recytatorką wierszy futurystów i skamandrytów.

Wkrótce ukazą się też, opracowane również przez Lidię Kuchtównę, "Pamiętniki Ireny Solskiej".

Innemu wielkiemu aktorowi poświęcone będzie studium Marii Wosiek, która zakończyła już etap prac materiałowych nad sylwetką twórczą Karola Adwentowicza.

Przedstawione tu badania wykazują różnego typu łączność wielu gałęzi sztuki z literaturoznawstwem. O wnikaniu w obręb studiów z wielu dziedzin problematyki literackiej decydować może charakter danej dyscypliny, w której słowo obecne jest jako środek wypowiedzi artystycznej. Czasem nie jest ono bezpośrednio dane, ale może tkwić u podstaw dzieła. Bywa też i tak, że charakter kultury pewnej epoki implikuje przenikanie wzajemne różnych sztuk – wówczas prace z pogranicza są podstawowym elementem zrozumienia ówczesnych zjawisk. Czasem znów odkrywcze zestawienie kilku dzieł ujawnia proveniencję któregoś z nich bądź umożliwia interpretację.

Badania interdyscyplinarne mogą, docierając do najgłębszych kategorii estetycznych, wiele pomóc w wyjaśnieniu sposobu funkcjonowania dzieła sztuki.

Mgr Danuta Kuźnicka

**BADANIA CZYTELNICTWA
W DOROBKU I PROGRAMIE PRAC
INSTYTUTU KSIĄŻKI I CZYTELNICTWA
BIBLIOTEKI NARODOWEJ**

Głównym zamiarem, którego realizację stanowi niniejszy tekst, jest zaprezentowanie – z konieczności skrótowe – dorobku i zamierzeń badawczych placówki naukowej zajmującej się poznawaniem wielu różnorodnych zjawisk powstających w procesie społecznego funkcjonowania książki.

Instytut Książki i Czytelnictwa został utworzony – jako jeden z działów Biblioteki Narodowej – w 1955 roku. W ten sposób wzbogacono repertuar prac badawczych czołowej placówki bibliotekarstwa polskiego, rozszerzono i uwspółcześniono zakres jej naukowych zainteresowań w tym okresie, w nowym statucie Biblioteki Narodowej sformułowano zadania na-